

הלכות צדקה ומעשר כספים בזמננו: עיקר הדין והמנהג

סיכום ועריכה על פי שיעורו של הרב צבי ברוורמן שליט"א

תוכן העניינים

- מבוא: מעמדה וחשיבותה של מצוות הצדקה
 - הפטור ממצוות צדקה: גדרי החיוב למי שפרנסתו דחוקה
 - פרנסת הילדים כקיום מצוות צדקה
 - אתגר מודרני: שמירה והשקעת כספי מעשר לנישואי הילדים
 - הבטחת השפע: גודל השכר על מצוות הצדקה
 - נדר צדקה בדיבור ובמחשבה: גדרי החיוב
- מבחן חידוד - בחן את הבנתך!

מקורות

1. מבוא: מעמדה וחשיבותה של מצוות הצדקה

מצוות הצדקה היא מהיסודות המרכזיים בחייו של כל יהודי, ונוגעת למעשה בכל אחד ואחת באופן יומיומי. חובת מעשר הכספים, שהפכה למנהג ישראל קדושים, נובעת ישירות ממצוות הצדקה הכללית ומהווה את השיעור המקובל לקיומה, כפי שביארו רוב הפוסקים. הפרשת עשירית מהרווחים היא הדרך המוגדרת והראויה לקיים את חיוב הצדקה המוטל על האדם.

חומרתה של מצווה זו היא עצומה. אין מדובר בהנהגה טובה או מידת חסידות בלבד, אלא בחיוב גמור מהתורה ("דאורייתא") לתת לעניי די מחסורו. מי שמתעלם מפנייתו של עני ואינו נותן לו צדקה, עלול לעבור על איסורי

תורה חמורים, וביניהם הלאו של "לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ירך". חז"ל והפוסקים האריכו בגודל החיוב ובשכר העצום למקיימים אותו, ומאידך הזהירו מפני ההשלכות החמורות של ההתעלמות ממנו.

עם זאת, למרות חומרת החיוב, ההלכה מכירה במורכבות החיים וקובעת גדרים ברורים. ישנם מצבים בהם קיימים פטורים, הקלות ואף דרכים נוספות לקיים את המצווה, כפי שנפרט בהמשך.

2. הפטור ממצוות צדקה: גדרי החיוב למי שפרנסתו דחוקה

הגדרת גבולות החיוב והפטור במצוות צדקה היא בעלת חשיבות הלכתית ומעשית ממדרגה ראשונה. הבנת מצבים בהם אדם פטור מהמצווה חיונית לקיומה כהלכתה, ומונעת מצב שבו אדם ייתן צדקה על חשבון צרכיו הבסיסיים ביותר, עד כדי כך שיהפוך הוא עצמו לנזקק.

ההלכה, כפי שנפסק ברמ"א (יורה דעה, סימן רנ"א) ובשולחן ערוך, קובעת באופן מפורש כי אדם שאין לו "כדי פרנסתו" פטור מנתינת מעשר כספים. "פרנסה דחוקה" מוגדרת כמצב שבו אדם נאלץ למנוע מעצמו וילדיו דברים בסיסיים שאנשים במעמדו רגילים להם, וחי בצמצום משמעותי. במצב כזה, הוא אינו מחויב להפריש עשירית מהכנסותיו.

אף על פי כן, גם עני המתפרנס מן הצדקה אינו פטור לחלוטין. חל עליו חיוב מינימלי של "שליש השקל בשנה", סכום סמלי ששוויו בימינו נע בין 20 ל-30 שקלים חדשים. קיימת מידת חסידות להחמיר ולתת "שליש שקל של זהב", סכום גבוה משמעותית שיכול להגיע לכ-4,000-5,000 ש"ח לשנה, אך חשוב להדגיש כי זוהי חומרה בלבד ואינה נדרשת מעיקר הדין.

הלכה למעשה: על פי הגדרות אלו, רובם המכריע של אברכי הכוללים, שפרנסתם מצומצמת ודחוקה, נחשבים כמי שאין להם "כדי פרנסתם". לכן, מעיקר הדין, הם פטורים מחיוב הפרשת מעשר כספים.

חשוב להבין כי פטור זה אינו מבטל את ערך המצווה, אלא מגדיר את סדר העדיפויות ההלכתי. מעבר לכך, קיימת דרך נוספת ומשמעותית לקיים את חובת הצדקה, והיא דרך פרנסת בני הבית עצמם.

3. פרנסת הילדים כקיום מצוות צדקה

הכלל "עניי עירך קודמים" מקבל משמעות מיוחדת בהקשר המשפחתי. ההלכה רואה בבני משפחתו של אדם את ה"עניים" הראשונים בסדר העדיפויות, ולכן פרנסתם אינה רק חובה הורית אלא יכולה להיחשב גם כמעשה צדקה מהמדרגה הראשונה.

הדיון ההלכתי מתמקד בשאלה האם פרנסת ילדים מעל גיל שש – הגיל שבו פוקעת חובת המזונות הבסיסית מהתורה – נחשבת כצדקה הפוטרת מנתינה נוספת. הש"ך ובעקבותיו פוסקים אחרונים רבים מכריעים שכן. כל הוצאה על צורכי הילדים (מעל החיוב הבסיסי) נחשבת לצדקה, וניתן לחשב הוצאות אלו כחלק מכספי המעשר. לכן, אב המפרנס את ילדיו הבוגרים פטור מנתינת צדקה נוספת עד כדי שיעור המעשר שהיה עליו לתת.

עם זאת, חשוב לציין כי אף שזוהי דעתם של פוסקים מרכזיים ומהווה צירוף גדול להקל בשעת הדחק, המנהג הרווח בקרב יראי שמיים הוא להחמיר ולהפריש מעשר כספים מלא בנוסף לכלכלת הילדים. הסתמכות על קולא זו ראויה בעיקר במצבים של קושי כלכלי, אך אין היא דרך המלך לכתחילה עבור מי שידו משגת.

הכרה זו מובילה לשאלה אקטואלית נוספת: אם פרנסה שוטפת נחשבת לצדקה, האם ניתן גם לתכנן את כספי המעשר לטובת צרכים עתידיים וגדולים של הילדים?

4. אתגר מודרני: שמירה והשקעת כספי מעשר לנישואי הילדים

אחת השאלות המורכבות והאקטואליות ביותר בתחום מעשר הכספים בדורנו היא: האם אברך או בעל משפחה רשאי לאגור את כספי המעשר שלו, ואף להשקיעם (למשל, בשוק ההון), במטרה לממן את הוצאות נישואי ילדיו בעתיד?

שאלה זו הפכה לרלוונטית במיוחד לאור העלייה הדרמטית בהוצאות הכרוכות בחתונה, בפרט במגזרים מסוימים. הורים רבים מתמודדים עם צורך להיערך כלכלית שנים רבות מראש כדי לעמוד במחויבויות הכבדות הכרוכות בהקמת בית חדש לילדיהם.

הדילמה ההלכתית ברורה: מחד, עומד הצורך המידי של עניים רבים הזקוקים לכסף כאן ועכשיו. מאידך, עומד הצורך העתידי, הוודאי והמשמעותי של ילדי הנותן, אשר נחשבים גם הם כיעד צדקה מועדף. השיעור אינו מכריע בשאלה זו, אלא מציג אותה כבד משקל לדיון בקרב פוסקי הדור, המדגיש את המתח בין חובות הווה לחובות עתיד בקיום המצווה.

5. הבטחת השפע: גודל השכר על מצוות הצדקה

מעבר לחובה ההלכתית, מצוות הצדקה טומנת בחובה הבטחה רוחנית ייחודית לשפע וברכה. קיום המצווה אינו רק יציאה של כסף מהכיס, אלא השקעה רוחנית המושכת על האדם ברכה ועושר מהשמיים. הרמב"ם מדגיש את מרכזיותה של מצווה זו בביטוי חריף ויוצא דופן:

"חייבין אנו להיזהר במצות צדקה יותר מכל מצוות עשה, שהצדקה סימן לצדיק זרע אברהם אבינו." (רמב"ם, הלכות מתנות עניים, פרק י')

החידוש בדבריו עצום. הרמב"ם מציב את מצוות הצדקה בראש סדר העדיפויות, אפילו לפני מצוות חמורות אחרות שיש בהן כרת או חיובים אחרים. הדבר נובע מהבטחה מפורשת של הקב"ה, המופיעה בספר מלאכי – הבטחה שאין לה אח ורע בכל התורה כולה:

**"הָבִיאוּ אֶת פֶּלַע הַמַּעֲשֵׂר אֶל בֵּית הָאֱלֹהִים... וּבְחֲנוּנֵי נָא בְּזֹאת אָמַר ה' צְבָאוֹת אִם לֹא אֶפְתָּח
לָכֶם אֶת אֲרָבוֹת הַשָּׁמַיִם וְהִרְיֵקְתִּי לָכֶם בָּרָקָה עַד בְּלִי דֵי." (מלאכי ג', י')**

זוהי הפעם היחידה בתורה שהקב"ה מתיר ואף מעודד את האדם "לנסות" אותו, כדי לראות אם יקיים את הבטחתו. הפוסקים, ובראשם הטור והרמ"א, החילו הבטחה זו לא רק על מעשרות מהקרקע, אלא גם על מעשר כספים בזמננו. המסר ברור: נתינת צדקה אינה מקטינה את עושרו של האדם, אלא היא הדרך הבטוחה והמובטחת להגדיל אותו.

6. נדר צדקה בדיבור ובמחשבה: גדרי החיוב

בעוד שהבטחת השכר מספקת מוטיבציה רוחנית אדירה, ההיבטים הטכניים של החיוב עצמו הם בעלי חשיבות מכרעת. עצם ההתחייבות לתת צדקה – אפילו במחשבה בלבד – נושאת משקל הלכתי עצום, שראוי לעמוד על דקויותיו.

חומרתה המיוחדת של מצוות הצדקה באה לידי ביטוי בכך שהחיוב יכול לחול לא רק במעשה פיזי, אלא גם בדיבור ואף במחשבה. המקור לכך הוא שהלכות צדקה נלמדות מהלכות הקדש, שם "אמירה לגבוה כמסירה להדיוט". כלומר, כיוון שהצדקה נחשבת כנתינה "לגבוה" – לקב"ה – די באמירה או בהחלטה כדי להחיל עליה קדושה וליצור חיוב, כאילו הכסף כבר נמסר פיזית. הדבר יוצר סיכון מעשי בחיי היום-יום, שכן אדם עלול להתחייב במצווה ולהיכשל באיסורים חמורים.

החיוב חל בשתי רמות:

1. **חיוב בדיבור:** אמירה מפורשת לתת צדקה ("אני אתן 100 ש"ח לעני") יוצרת נדר גמור. הימנעות מקיום הנדר כרוכה באיסור "בל תאחר", במיוחד אם ישנם עניים מצויים הזקוקים לכסף. הדבר רלוונטי במיוחד למי שמכניס כסף לקופת צדקה ביתית הנאספת רק אחת לכמה חודשים, ועליו להתנות שהכסף לא יוקדש עד לרגע האיסוף כדי להימנע מאיסור זה.

2. **חיוב במחשבה:** כאן נחלקו הפוסקים. השולחן ערוך מביא דעה שמחשבה לבדה אינה מחייבת, אך הרמ"א מכריע להחמיר, וקובע כי החלטה גמורה בלב לתת צדקה יוצרת חיוב. ההבחנה הקריטית היא בין הרהור בעלמא לבין החלטה סופית. אין הכוונה למחשבות חולפות ("אולי אתן..."), אלא למצב בו אדם "מחליט וגומר בלבו" לתת סכום מסוים, גם אם לא ביטא זאת בשפתיו.

דין זה רלוונטי במצבים יומיומיים, למשל, אדם שמכין בכיסו סכום כסף עבור עני הנואם בבית הכנסת, אך בסופו של דבר העני אינו ניגש אליו. במקרה כזה, מסתבר שישנה "אומדנא" (אומדן דעת ברור) שההתחייבות הייתה על דעת כך שהעני יבקש, ולכן אין כאן נדר. אך במצבים אחרים, כמו החלטה לתרום לפני הדלקת נרות, החיוב עלול לחול.

הקלה מעשית: פוסקים מרכזיים, ובהם הגר"שז אויערבך והחזון איש, מציינים כי "התרת הנדרים" ("מודעא") שאנו עושים בערב ראש השנה מועילה למנוע את חלותם של נדרי צדקה אלו למפרע. זוהי הקלה גדולה המאפשרת לאדם להינצל מחשש כבד זה.

מבחן חידוד - בחן את הבנתך!

שאלה 1: מהי ההבחנה המדויקת ביותר בין חיוב 'צדקה' לחיוב 'מעשר כספים' על פי השיעור?

(א) מעשר כספים הוא חיוב מהתורה וחיוב הצדקה הוא רק מדרכנן בימינו.

(ב) מעשר כספים הוא שיעור קצוב למצוות הצדקה הכללית החלה על האדם.

(ג) צדקה ניתנת רק לעני מזדמן, ומעשר כספים מיועד למוסדות תורה.

(ד) חיוב צדקה חל על כל אדם, ומעשר כספים הוא מנהג חסידות בלבד.

תשובה נכונה: ב.

הסבר: מצוות הצדקה מהתורה היא מצווה כללית לתת לעני. הפוסקים הסבירו ש'מעשר כספים' (עשירית מהרווחים) הוא השיעור שנקבע כדי לצאת ידי חובת מצווה זו באופן בינוני. לכן, המעשר אינו חיוב נפרד אלא הדרך המעשית לקיום חובת הצדקה הכללית. תשובה א' הפוכה מהמציאות, תשובה ג' אינה נכונה, ותשובה ד' אינה מדויקת כיוון שמעשר כספים נחשב חיוב גמור על פי רבים.

מסר מחזק: יפה מאוד! הבנת הנקודה הזו היא הבסיס לכל הנושא. היכולת להבחין בין החיוב הכללי לשיעור המעשי שלו מראה על הבנה עמוקה של מבנה המצווה.

שאלה 2: אדם שפרנסתו דחוקה מאוד ופטור ממעשר כספים, מהו החיוב המינימלי שעדיין חל עליו?

(א) הוא מחויב לתת פרוטה אחת בלבד לכל עני המבקש ממנו ברחוב.

- (ב) הוא פטור לחלוטין מכל חובת נתינה עד שמצבו הכלכלי ישתפר.
- (ג) הוא מחויב לתת סכום סמלי של "שליש השקל" פעם אחת במשך השנה.
- (ד) הוא מחויב להפריש סכום קטן, כפי יכולתו, בכל פעם שמרוויח כסף.

תשובה נכונה: ג.

הסבר: על פי הרמב"ם והפוסקים, גם עני המתפרנס מן הצדקה חייב בנתינה סמלית שנתית של "שליש השקל", ששוויה כיום כ-20-30 שקלים. זהו החיוב התחתון והבסיסי ביותר של המצווה. שאר התשובות אינן משקפות את ההלכה המדויקת כפי שהוסברה בשיעור.

מסר מחזק: מצוין! תשומת הלב לפרט הזה מראה שהבנת את האיזון העדין שההלכה יוצרת: גם במצב של פטור, נשאר קשר סמלי למצווה. זוהי הבנה מעמיקה.

שאלה 3: מאיזה גיל ואילך פרנסת הילדים יכולה להיחשב כצדקה הפוטרת מנתינה נוספת?

- (א) רק לאחר הגיעם לגיל מצוות, כלומר גיל שלוש עשרה לבן ושנים עשרה לבת.
- (ב) מגיל שש, כאשר פוקעת חובת המזונות הבסיסית של האב כלפי ילדיו.
- (ג) רק כאשר הילדים מגיעים לגיל הנישואין וזקוקים לעזרה בהקמת ביתם.
- (ד) פרנסת הילדים לעולם אינה נחשבת כצדקה אלא כחובה הורית בסיסית.

תשובה נכונה: ב.

הסבר: הש"ך ופוסקים רבים בעקבותיו קבעו שהגבול הוא גיל שש. עד גיל זה, פרנסת הילדים היא חובה בסיסית שאינה נחשבת לצדקה. מעל גיל שש, ההוצאות עליהם נחשבות כנתינת צדקה לעני הקרוב ביותר לאדם, ויכולות להיכלל בחישוב מעשר הכספים.

מסר מחזק: כל הכבוד! זיהית את נקודת המפנה ההלכתית המדויקת. הבנה זו חיונית ליישום הדין במשפחה ופותחת פתח להקלות חשובות במצבי דוחק.

שאלה 4: מהו המאפיין הייחודי והחריג של ההבטחה לעושר הנלווית למצוות מעשר, על פי הנביא מלאכי?

- (א) ההבטחה מיועדת רק לאלו שנותר מחומש, ולא רק מעשר רגיל.
- (ב) זוהי ההבטחה היחידה בתורה שניתן ואף רצוי "לבחון" את הקב"ה בקיומה.
- (ג) השכר מובטח באופן מיידי, עוד בעולם הזה, ולא רק שכרו שמור לעולם הבא.

ד) היא חלה אך ורק על מעשרות הניתנים ישירות ללויים ולכהנים בבית המקדש.

תשובה נכונה: ב.

הסבר: הנביא מלאכי מביא את דברי ה' באופן חסר תקדים: "וְכִתְּבוּנִי נָא בְּזֹאת". זהו המקום היחיד שבו יש היתר מפורש לבחון את הקב"ה, בניגוד לאיסור הכללי "לא תנסו את ה'". הפוסקים למדו מכאן שההבטחה לשפע כלכלי כתוצאה מנתינת מעשר היא ודאית וחזקה במיוחד.

מסר מחזק: תשובה חדה ומדויקת! זיהית את החידוש העצום והייחודי של מצווה זו. הבנה זו מעניקה עומק רוחני וביטחון בקיום המצווה מתוך שמחה.

שאלה 5: מהו התנאי ההכרחי כדי שמחשבה לתת צדקה תהפוך לנדר מחייב, על פי הרמ"א?

- א) המחשבה חייבת להיות על סכום כסף ספציפי ומוגדר מראש.
- ב) על האדם לחשוב במפורש את המילים: "הריני נודר לתת צדקה".
- ג) המחשבה צריכה להיות החלטה גמורה ומוחלטת בלב, ולא הרהור בעלמא.
- ד) רק אם האדם מבצע פעולה קטנה, כמו הוצאת הארנק, המחשבה תקפה.

תשובה נכונה: ג.

הסבר: החומרה של נדר במחשבה חלה רק כאשר אין מדובר במחשבה חולפת או בהתלבטות, אלא בהחלטה ברורה וגמורה בדעתו של האדם שהוא מקדיש את הכסף לצדקה. ההבחנה בין הרהור להחלטה היא קריטית, והיא זו שקובעת אם נוצר חיוב של נדר.

מסר מחזק: הבנה דקה ומצוינת! היכולת להבחין בין הרהור להחלטה מעידה על הבנה עמוקה של דיני נדרים ועל רגישות לחומרת המצווה. המשך כך!

שאלה 6: איזה פתרון מעשי הוזכר בשיעור שיכול למנוע את הבעיה של נדרי צדקה שנעשו במחשבה?

- א) לתת תמיד סכום קטן יותר ממה שחשב עליו בתחילה.
- ב) לחשוב מראש שכל נתינה היא "בלי נדר", לפני המחשבה.
- ג) "התרת נדרים" הנעשית בערב ראש השנה יכולה להועיל.
- ד) להקפיד לתת את הצדקה באופן מיידי בתוך 24 שעות.

תשובה נכונה: ג.

הסבר: פוסקים חשובים סבורים כי המודעה שאומרים ב"כל נדרי" או בהתרת נדרים בערב ראש השנה, שבה אדם מבטל למפרע את הנדרים שידור, מועילה גם לנדרי צדקה שנעשו במחשבה. זהו צירוף חשוב להקל ולהרגיע את החשש מאיסור "בל תאחר".

מסר מחזק: יפה מאוד שהפנמת את הפתרון המעשי הזה! הכרת הכלים ההלכתיים שעומדים לרשותנו, כמו התרת נדרים, מאפשרת לקיים את המצוות מתוך רוגע ושמחה.

מקורות

- **רמב"ם:** משנה תורה, הלכות מתנות עניים (פרקים ז'-י').
- **שולחן ערוך:** יורה דעה (סימן רנ"א, רנ"ח) וחושן משפט (סימן רי"ב).
- **רמ"א:** הגהות על השולחן ערוך במקומות הנ"ל.
- **ארבעה טורים:** (הטור) בסימן רמ"ז.
- **ש"ך:** (שפתי כהן) על יורה דעה.
- **הנביא מלאכי:** פרק ג', פסוק י'.
- **תלמוד בבלי:** מסכת בבא בתרא (דף ט').
- **מדרש רבה.**
- **ספר החינוך.**
- **פוסקים אחרונים שהוזכרו:** רבי שלמה זלמן אויערבך, החזון איש, הסטייפלר, הרב חיים קניבסקי זצ"ל.

מאמר זה סוכם ונערך על בסיס שיעור מתוך מאגר התוכן של "קול הלשון".

"קול הלשון" - עולם שלם של תוכן איכותי.

ליצירת קשר והארות: info@kolhalashon.com